

BASIM VE YAYIN SEKTÖRÜNDE YENİ TEKNOLOJİLERE DAYALI YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Fatma ERDOĞANARAS

Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Maltepe, 06570 Ankara, fcetin@gazi.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma¹ 1985 sonrası İstanbul Basım ve Yayın sektöründe bilgisayar sistemleriyle birlikte ofset tekniğinin ağırlıklı kullanımıyla teknoloji değiştirmeye dayalı olarak gerçekleşen yeniden yapılanma sürecinin özelliklerinin ortaya konulmasını hedeflemektedir. 1970'lerde yaşanan ekonomik kriz, ekonominin giderek küreselleşmesi ve rekabetin artması, firmaların bazı stratejiler geliştirerek yeniden yapılanmasını gerektirmiştir. Bunlardan biri de yeni teknolojilerin kullanılmasıdır [1]. Yeni teknolojilere dayalı olarak gerçekleşen yeniden yapılanma süreci varolan sosyal, ekonomik ve kurumsal yapılar nedeniyle her sosyal oluşumda, sektörde ve hatta bir sektör içinde bile tek tipte yaşanmamaktadır [2]. Bu sürecin teknolojik yenilikleri gerçekleştiren büyük firmalar ile küçük firmalar arasında kutuplaşmış bir yapıya yol açtığı (büyüklerin daha büyüdüğü, küçüklerin daha küçüldüğü, bu firmaların verimlilik ve yatırım payları arasındaki farkların açıldığı), İstanbul ve Türkiye genelinde de etkilerinin oldukça farklılaştığı (İstanbul'daki firmaların firma büyüklüklerinin ve verimliliklerinin daha yüksek olduğu, daha dinamik oldukları ve daha fazla teknoloji değişikliğine gittikleri) görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeniden yapılanma, yeni teknolojiler, basım ve yayın sektörü, kutuplaşma.

RESTRUCTURING PROCESS DEPENDING ON NEW TECHNOLOGIES: İSTANBUL PRINTING AND PUBLISHING SECTOR

ABSTRACT

Economic crisis of 1970s, globalization of economy and increasing competitiveness have necessitated the firms to develop some strategies for restructuring. One of them has been usage of new technologies. Because of social, economic and organizational structures, the restructuring depending on new technologies has been experienced in any social formation, sector and even within a sector in different forms. The aim of the study is to hold the characteristics of the İstanbul Printing and Publishing Sector Restructuring experienced together with intensive usage of offset technology and integration of computer systems to offset technology (investment and technology change) especially after 1985. This process has lead to a polarization between technologically renewed big firms and small firms (big firms becomes bigger, small firms becomes smaller and there is an increasing differences between productivity and investment shares of the big and small firms) and the effects of this process on the firms in İstanbul and Turkey have also shown diversities (the firms in İstanbul have been bigger, more dynamic and experienced more technology changes and their productivity is higher).

Keywords: Restructuring, new technologies, printing and publishing sector, polarization.

1. GİRİŞ

İkinci Dünya savaşı ile 1970 yılları arasındaki ekonomik büyüme dönemindeki üretim ve birikim sisteminin tıkanmasıyla birlikte, 1970'lerden sonra üretim sistemlerinde yeniden yapılanma gereği ortaya

çıkmıştır. Yeniden yapılanma kuramsal olarak bunalımın üstesinden gelmek için gerekli dönüşümler, teknolojik değişim ve yeni ürünlerin piyasaya sunulması, kısaca üretim faktörlerinin üretimin karlılığını sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi sürecidir. Bu çerçevede üretim yapısında önemli

¹ Bu çalışma (2002, Erdoğanaras) ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü'nce kabul edilen 'Labor Market Transformation in Technologically Renewed Firms: Printing and Publishing Sector in Case of İstanbul' konusunda yapılan doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.

dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Üretim ağlarının ve küresel ilişkilerin önem kazandığı bu yeni üretim koşullarında rekabet edebilmek, yeni bir üretim örgütlenmesini gerekli kılmaktadır [3-5]. Bu yeni üretim örgütlenmesinin en temel özelliği esnekliktir. Esneklikler gerek firmalar arasında, gerekse firma içinde gerçekleştirilen stratejilerle sağlanmaktadır. Firma içerisinde gerçekleştirilen stratejilerden ilki işgücü süreçlerinin değiştirilmesi, ikincisi ise yeni teknolojilerin kullanılmasıdır. İşgücü süreçlerinin değiştirilmesi, işgücünün eski yeri ve rolünün değişmesini, mesleki ve beceri gruplarının yeniden tanımlanmasını ve yeni bir işgücü örgütlenmesini gerekli kılmaktadır. Yeni teknolojilerin kullanılması (yatırım yapma ve teknoloji değiştirme) ise diğer stratejilerden farklı olarak sermaye/işgücü oranında çok dikkate değer bir artışa neden olmakta ve buna dayalı olarak üretim sürecinde işgücü verimliliği artmaktadır.

Türkiye’de yeni teknolojilere dayalı yeniden yapılanmanın yaşandığı sektörlerden biri de İstanbul Basım ve Yayın Sektörü’dür. Özellikle 1985’lerden sonra basım ve yayın sektöründe ofset teknolojisinin iyice yaygınlaşması ve bilgisayar destekli tasarım ve imalat sistemlerinin kullanılmasıyla yeniden yapılanma dönemi başlamıştır. Bu dönemde gerek ürün kalitesinin gerekse üretimin hızının önemli ölçüde artması söz konusu olmuştur. Büyük hacimli ofset makineleri tip makineleri ile yer değiştirmiş ve çok üniteli baskı firmalarının sayısı giderek artmıştır [6].

Yeni teknolojilerle birlikte bilgiyi aktarma, depolama, çoğaltma metotları elde edilmiş, baskı hızı artırılmış, baskı hazırlık aşamasının süresi en aza indirilmiş ve çok üniteli makineler sisteme uyarlanmıştır. Hızlı kuruyan mürekkepler, duyarlı kalıplarla birlikte, kurutma, bantlama, ciltleme gibi üretimin son aşamaları otomasyonla birlikte hızlanabilmiştir. Elektronik ve bilgisayar özelliklerinin üretime uyarlanmasıyla baskı kontrol işlemleri oldukça gelişmiş, baskının büyüklüğü azalmış ve ürün kalitesi gelişmiştir. Tüm teknolojik değişiklikler üretimin maliyetini, kalitesini ve verimliliği değiştirmiştir.

Sektörde yeniden yapılanmanın gerçekleşmesinde sosyal, ekonomik ve kurumsal birçok faktör itici rol oynamaktadır. DİE tarafından 1995-1997 yılları arasında gerçekleştirilen teknoloji yenileme anketlerine göre, bu sektördeki firmaların %13.9’unun kalite artırmak, %12.3’ünün işgücü maliyetini düşürmek, %11.3’ünün pazar payını artırmak ve %7.8’inin yurt dışında pazar yaratmak amacıyla teknoloji yeniledikleri görülmektedir (Tablo 1).

Bu nedenlere ek olarak, makro ölçekte, 1980 sonrası genel ekonomik politikadaki radikal değişiklikler, teknolojik değişmelere karşı duran sendikanın gücünün azalması ve yetkisizleşmesi, tip teknolojinin gerilemesine koşut olarak yeni teknoloji satan

Tablo 1. Basım ve yayın sektöründe teknoloji değişikliğinin nedenleri [7]

Teknoloji değişikliğinin nedenleri	%
Yeni ürünler geliştirme	5.5
Ürün kalitesini artırma	13.9
Ürün çeşitliliğini artırma	9.0
Yeni pazarlar yaratma ve Pazar payını artırma	11.3
Yurtdışında Pazarlar yaratma	7.8
Standartlara ve yasal gerekliliklere uyma	8.2
Üretimin esnekliğini artırma	11.3
İşgücü maliyetini düşürme	12.3
Hammadde tüketimini düşürme	8.0
Enerji tüketimini düşürme	6.8
Çevre kirliliğini azaltma	5.9

firmaların Türkiye pazarına girmeleri ve televizyon vb. medya araçlarının hızlı gelişimiyle renkli baskıya olan talebin artması teknoloji değiştirmeyi etkileyen en önemli unsurlardır. Makro nedenlerin yanısıra, 1980 sonrası genel ekonomik politikalara koşut olarak firmaların üretimin kalite ve hızını yükselterek genişleyen pazardan pay alma kaygıları, büyük sermaye yoğun firmalara (gazetelere) sağlanan teşvikler, teknoloji satan firmaların banka kredilerini (leasing) kullandırma uygulamaları ve sektördeki yüksek işgücü maliyetleri gibi mikro nedenlerin de teknoloji değiştirmede etkin olduğu görülmektedir.

2. YÖNTEM

Makalede 1999 yılında İstanbul Basım ve Yayın Sektöründe faaliyet gösteren ve yeni teknolojileri kullanan 25 adet firmaya uygulanan anket sonuçları, bu firma sahipleri ile yapılan yüzyüze görüşmelerin sonuçları ve yıllık sanayi istatistikleri (DİE) kullanılmıştır.

Anketler yapılmadan önce sektörde oldukça deneyimli olan ve önemli görevlerde bulunan yönetici, işletme sahibi ve teknik danışmanların yanısıra sendika ve oda başkanlarından sektöre, sektördeki yeni teknolojilere ve onların etkilerine yönelik genel bilgiler elde edilmiştir. Bu görüşmeler doğrultusunda, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nden alınan 1997 Yılı Kapasite Raporu dökümlerinden İstanbul’da her üretim aşamasında teknolojisini yenilemiş olan ve ofset tekniğini kullanan bütün firmalar seçilmiş (ofset matbaalar), onların yaklaşık olarak %80’ine (25 firma) anket verilebilmiştir. Ayrıca, karşılaştırma yapma imkanı vermesi açısından rastgele seçilmiş 35 küçük ölçekli firmaya yapılan anket çalışması sonuçları da kullanılmıştır.

3. BASIM VE YAYIN SEKTÖRÜNDE YENİ TEKNOLOJİLERE DAYALI YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında firma ve çalışan sayılarına bakıldığında sektörün payının oldukça düşük olduğu görülmektedir. 1927 yılında sektörde

Tablo 2. Türkiye’de firma ve çalışan sayıları [9]

	Firma Sayısı		Çalışan Sayısı	
	1927	1964	1927	1964
Basım ve Yayın Sektörü	262	1704	2402	8243
Toplam İmalat Sanayi	65245	160771	256855	43079

262 firma ve 2402 çalışan bulunmaktadır. Sektörün toplam imalat sanayi firmaları içindeki payı %0.4, çalışanlar içindeki payı ise % 0.9’dur.

Sektör, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerle, 1950’lerden sonra gelişme göstermeye başlamıştır. 1964 yılı itibarıyla sektördeki firma sayısının 1704’e, çalışan sayısının ise 8243’e çıktığı görülmektedir. Aynı yıl sektörün toplam imalat sanayi içindeki oranı firmalarda %1’e, çalışanlarda ise %1.9’a yükselmiştir.

1960’ların ikinci yarısında basım ve yayın sektörü ofset teknolojisinin kullanılmaya başlaması ile en önemli teknolojik atılımlarından birini gerçekleştirmiştir. Ancak, her ne kadar 1960’larda kullanılmaya başlasa bile ofset teknolojisi tipo teknoloji ile kıyaslandığında, o dönemde daha pahalı olması nedeniyle yaygın bir kullanım alanı bulamamıştır. 1970’lerde daha temiz, daha renkli ve daha güzel baskılar elde etmek ve o dönemdeki reklam kampanyalarından daha büyük pay kapmak için sektörde sermaye yoğunluğunun en üst düzeye ulaştığı firmalar (gazeteler) ofset teknolojisiyle üretim yapmaya başlamışlardır [8].

Aynı dönemlerde (1970’lerde) batıdaki gelişmiş ülkeler teknoloji değişikliğine (ofset’in kullanılması) gidince, ellerinde kalan çok miktarda eski ve modası geçmiş tipo makinelerini geliştirmekte olan ülkelere transfer etmişlerdir. Özellikle yurtdışındaki işçilerin bedelsiz olarak bunları yurda sokmaları ve yine o dönemlerde 38-40 gibi en üretken yaşta emekli olan ustaların bu ikinci el makineleri talip olmasıyla, 1970 yılından sonra sektörde birçok yeni küçük işletmenin kurulduğu görülmektedir. Bu nedenle, 1970-1985 yılları arasında sektördeki büyük firma sayıları %47 artarken, küçük firmalar %69 artmıştır (Tablo 3).

Eski ve modası geçmiş ikinci el makineler, yeni teknoloji kullanımını geciktirerek sektörü olumsuz yönde etkilemiş, kapasite ve kalite düzeyini düşürmüştür [6]. Firmaların katma değer payı imalat

sektörü içinde 1970 yılında %1.9 iken, 1985 yılında %1.5’e düşmüştür [9].

Yaygın olarak ofset teknolojisine geçiş, ancak 1985’lerden sonra gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde, gerek tipo teknolojisinde kullanılan bazı girdi fiyatlarının büyük ölçüde artması gerekse tipo makinelerinin bazı parçalarının artık üretimden kalkması tipo teknolojisinin kullanımını sektöre uğratmış ve tipo kullanımının ofsetin gerisinde kalmasına neden olmuştur.

Ayrıca, işçi sendikası ofset tekniği tipo tekniğinden daha az işgücü gerektirdiği için üyelerinin birçoğunun işsiz kalabileceği endişesi ile başından beri ofset tekniğinin karşısında yer almıştır. Sendikalaşmanın güçlü olduğu 1983’lere kadar olan dönemde, sektörde çalışan her işçi için çok yüksek ücret artışları elde edilmiş ancak bu durum daha sonra firmaları mali anlamda zora soktuğu için sendikaların giderek gücünün azalmasına neden olmuştur. Özellikle, bazı gazeteler yüksek ücret zorunluluğundan kurtulmak amacıyla, işgücü yoğun bazı üretim aşamaları için fason firmalar kurarak birçok çalışanı sendikasızlaştırmıştır. Bu durum üyeleri azalan sendikaların yetkisizleşmesine neden olmuştur. Yeni teknolojilere direnen sendikaların etkisizleşmesiyle sektörde yeni teknolojilere geçiş kolaylaşmıştır.

Bunların yanısıra, 1980 sonrası ekonomik politikadaki radikal değişiklikler, tüm imalat sektöründe olduğu gibi bu sektörde de üretimin niteliğinin değişimini zorlamıştır. Yıllardır ekonomik faaliyetleri şekillendiren ithal ikameci ekonomik modelden dışa açılmayı öngören liberal politikalara geçiş birçok sektörün farklı stratejilerle yeniden yapılanma sürecine girmesini başlatmıştır.

1985-1995 yılları arasında imalat sanayi katma değeri %229 oranında artmıştır. Basım ve yayın sektörünün ara malı üreten bir sektör olması nedeniyle, 1980’lerin dışa açılma politikalarıyla birlikte imalat sanayinde görülen bu gelişme, ekonominin büyümesine ve

Tablo 3. Türkiye basım ve yayın sektöründe küçük ve büyük firma sayıları [9]

Yıllar	Küçük Firma Sayısı	Küçük Firmaların Toplam Firma İçindeki Payı (%)	Büyük Firma Sayısı	Büyük Firmaların Toplam Firma İçindeki Payı (%)	Toplam Firma Sayısı
1970	2282	92	189	8	2471
1980	3165	93	226	7	3391
1985	3859	93	278	7	4137
1990	5319	95	245	5	5564
1995	6070	96	199	4	6269
1997	7021	97	203	3	7224

Tablo 4. Basım ve yayın sektörün girdi-çıkıtı yapısı, 1985, 1990, 1996 (milyon TL) [9]

Sektörler	1985				1990				1996			
	Sektöre gir-di sağlayan sektörler	%	Sektörden girdi alan sektörler	%	Sektöre gir-di sağlayan sektörler	%	Sektörden girdi alan sektörler	%	Sektöre gir-di sağlayan sektörler	%	Sektörden girdi alan sektörler	%
Tarım, hay-vancılık ve madencilik	61	0.03	529	0.9	187	0	4.832	0.6	2.116.182	2	1.230.108	2
İmalat sanayi	90.585	59.25	6.498	9.7	134.071	63.22	183.473	22.6	48.131.560	49	12.873.602	18
Basım ve yayın sektörü	16.979	11.11	16.979	25.2	77.272	3.6	77.272	9.5	6.739.997	7	6.739.997	9
Hizmet sektörü	4.527	29.61	43.249	64.2	794.024	33.1	546.262	67.3	42.074.525	42	51.753.369	71

sektörden girdi alan diğer kesimlerdeki gelişmelere bağlı olarak sektörün pazarının genişlemesine ivme kazandırmıştır. Aynı dönemde sektörün katma değerinde %151'lik bir artış gerçekleşmiştir. Basım ve yayın sektörünün diğer imalat sektörlerine verdiği çıktı değerleri de 1985 yılından sonra artış göstermiştir. Bu oran 1985 yılı itibariyle toplam üretimin %9.7'si iken, 1990 yılında %22.6'sına, 1996 yılında ise %18'ine çıkmıştır (Tablo 4). Bu dönemde, genişleyen pazardan pay almak amacıyla firmaların ağırlıklı olarak teknoloji yenilemeye gittikleri görülmektedir.

Ancak, bu yeniden yapılanmanın dış pazarlara entegre olmakla doğrudan ilişkili olduğunu söylemek oldukça zordur çünkü dışa açık liberal politikalarla birlikte sektörün ihracat rakamları artmış olmasına rağmen, halen sektörün imalat sanayinin ihracat rakamları içindeki payı oldukça düşüktür. Sektörün ihracat rakamları 1986 yılında 3.85 milyon dolardan, 1995 yılında 17.60 milyon dolara çıkmıştır. Sektörün ihracatı 1986-1995 yılları arasında %356 artmış olmasına rağmen, imalat sanayi ihracatı içinde payı, sadece %43.3 artarak 1986 yılında %0.06 iken, 1995 yılında ancak %0.09'a çıkabilmiştir². Ancak sektörün ara malı üreten bir sektör olması dolayısıyla, üretim içinde diğer imalat sektörlerine ayrılan payın giderek arttığı ve özellikle giyim, gıda, ayakkabı ve tekstil gibi diğer imalat sektörlerindeki artan ihracat nedeniyle 1980 sonrası dış pazarlara açılma politikasının, sektörün pazarındaki gelişmeyi doğrudan olmasa bile, dolaylı olarak olumlu yönde etkilenmesinin sözkonusu olduğu söylenebilir.

Sektörün ithalat rakamları ise 1985 ile 1995 yılları arasında %689 artarak, 1985 yılında 10.07 milyon dolardan 1995 yılında 79.85 milyon dolara çıkmıştır. Sektörün ithalatının imalat sanayi içindeki oranı %107.6 artarak 1985 yılında %0.13den 1995 yılında %0.27'ye çıkmıştır. Böylece ithalat rakamları ihracat rakamlarını geçmiş ve ithalatın artışı ihracat artışının iki mislinden daha fazla oranda gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, sektörde yabancı

girdilerdeki artış da ihmal edilmeyecek boyutlardadır. 1985 yılında ithal edilen girdilerin oranı %9 iken, 1996 yılında %16'ya çıkmıştır. Kısacası, (ithalat ve ithal girdilerdeki) bu artışlarla birlikte sektör teknolojik değişikliklerin en yoğun yaşandığı bu dönemde çok daha fazla dışa bağımlı hale gelmiştir.

Bu yeniden yapılanma sürecinde, Türkiye basım ve yayın sektöründe firma ve çalışan sayıları ile yıllık sabit sermayeye yapılan ek yatırımlarda imalat sanayinin oldukça üzerinde artışların gerçekleştiği izlenmektedir. 1985-1995 yılları arasında sektördeki bu artışlar firma sayısında %52.7, çalışan sayısında %19.2 ve yıllık sabit sermayeye yapılan ek yatırımlarda %362 oranında gerçekleşirken, imalat sanayi için bu değerler sırasıyla %3.06, %7.4 ve %117 oranında gerçekleşmiştir.

Ancak, imalat sanayinin önemli atılımlarda olduğu bu dönemde, sektörün katma değer ve verimlilik artışlarının imalat sektörünün altında kaldığı görülmektedir. Sektörde 1985-1995 yılları arasında katma değer ve verimlilik artışları %151 ve %111 oranında gerçekleşirken, imalat sanayi için bu değerler %229 ve %207 oranında gerçekleşmiştir. Bu durumda yeni teknoloji kullanımının sektör geneline yeterince yayılmadığı söylenebilir. Yeni teknolojinin yaygınlaşması, büyük oranda ekonomik-sosyal ve kurumsal faktörler tarafından belirlenmektedir. DİE tarafından gerçekleştirilen teknolojik yenileme anketlerine göre, yeni teknolojilerin yüksek ekonomik riskinin olması, yüksek yatırımların maliyeti, sektördeki becerili işgücü açığı, firmaların organizasyon yapılarının uygun olmaması ve sektörün değişken talep yapısı firmaların teknoloji yenilemesini geciktirmekte ve bu değişikliklerin tüm sektör geneline yayılmasını kısıtlamaktadır.

Diğer taraftan imalat sanayi genelinde, gerek büyük firmaların³ gerekse küçüklerin büyüdüğü bu dönemde (Tablo 5), Türkiye basım ve yayın sektöründe, küçük firmaların daha küçüldüğü, büyük firmaların ise daha da büyüdüğü izlenmektedir. Sektörde büyük ve küçük

² Ayrıca, İstanbul'da sektördeki teknolojisini geliştiren 25 firma sahibi ile yapılan anketlerde, firmaların ortalama iç pazar payının %91, dış pazar payının ise %9 olduğu ifade edilmiştir.

³ Bu çalışmada 10 ve daha fazla çalışanı olan firmalar büyük, daha az çalışanı olanlar ise küçük firma olarak değerlendirilmiştir ve DİE'nin yıllık sanayi istatistiklerine göre değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 5. Basım ve yayın sektöründe büyük ve küçük firmalarda ortalama firma büyüklükleri ve verimlilik düzeyleri [9]

	Küçük Firmalar	Büyük Firmalar	Küçük Firmalar	Büyük Firmalar
Verimlilik (Katma Değer/Çalışan Sayısı) (Dolar)	5143	10518	9736	24970
Ortalama Firma Büyüklükleri (Kişi)	1.94	50.16	1.87	71.2

firmalar arasındaki verimlilik farklılıklarının daha da açıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum yeniden yapılanma ile birlikte, küçük ve büyük firmalar arasında artan bir kutuplaşmaya işaret etmekte, büyük ve küçük firmaları ayrı ayrı değerlendirme gereğini ortaya koymaktadır.

4. BÜYÜK FİRMALARDA YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ

Sektördeki yeniden yapılanmanın büyük ve küçük firmalarda oldukça farklı etkilerinin olduğu görülmektedir. Türkiye’de büyük firmalardaki yeniden yapılanma ile birlikte yapılan yatırımlarla çok sınırlı da olsa, bir istihdam yaratıldığı (%1.67), bununla beraber 1985 yılında 278 olan firma sayılarının 1995 yılında 199’a düşerek, %28.4 oranında azaldığı görülmektedir. Aynı dönemde, imalat sanayide de büyük firma sayılarının 10647’den 10229’a düşerek %3.93 azaldığı görülmektedir.

Ancak İstanbul örneğinde, teknolojisini yenileyen büyük firmalarda yeniden yapılanmanın etkilerinin Türkiye genelinden biraz farklılaştığı görülmektedir. Yeni teknolojilerle birlikte, Türkiye örneğinde basım ve yayın sektöründe sınırlı da olsa bir istihdam artışı varken, İstanbul örneğinde istihdamın %4.2’lik azalması söz konusudur. Katma değerdeki büyük bir artış (%116.4) durumunda bile istihdam kaybının olması ancak teknolojilerin işgücü azaltan etkisiyle açıklanabilir. Ayrıca, bu durum üretim maliyetini düşürmek için bazı yeni yatırımların mevcut üretim teknolojisiyle yer değiştirilerek gerçekleştirilmiş

olduğunu ortaya koymaktadır. İstanbul’da 1985 yılında 160 olan büyük firma sayısının da 1995 yılı itibarıyla 121’e düşerek firma sayılarının %24.4 azaldığı görülmektedir.

Bunların yanısıra İstanbul’daki büyük firmaların verimlilik düzeylerinin ve firma büyüklüklerinin Türkiye’deki aynı sektördeki firmalardan yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 6).

Firma başına ortalama sabit sermayeye yapılan ilave yatırımlarda da İstanbul’un payının yüksek olduğu ve son yıllarda (1996-1998) da bu farkın giderek arttığı görülmektedir (Tablo 7). Bu durum, İstanbul’daki firmaların daha dinamik olmaları ve daha fazla teknoloji değişikliğine gitmeleri ile ilgilidir.

5. KÜÇÜK FİRMALARDA YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ

1985-1995 yılları arasında küçük firmalarda da önemli yatırımların gerçekleştiği ve bu firmaların da daha sermaye yoğun hale geldikleri gözlemlenmektedir. Küçük firma yatırımları içinde sektörün imalat sanayi içindeki payı 1985 yılında %5.1’den, 1995 yılında %8.5’a çıkmıştır. Ancak, 1985 yılında küçük firmalara yapılan yatırım büyüklüklerde gerçekleşen yatırımların %22.5’ine tekabül ediyorken, 1995 yılında bu oran %10.5’e düşmüştür. Kısacası bu dönemde bu yatırımlardan en fazla pay alanlar ve bu payı giderek artıranlar büyük firmalardır. Yine küçük firmalar için katma değerinin imalat sanayi içindeki payına bakıldığında, bunun da

Tablo 6. İstanbul ve Türkiye basım ve yayın sektöründe verimlilik ve ortalama firma büyüklükleri [9]

Yıllar	Verimlilik (Katma Değer/Çalışan) (Dolar)		Ortalama Firma Büyüklüğü (Kişi)	
	1985	1995	1985	1995
İstanbul	13263	29756	60.8	77.0
Türkiye	10518	24970	50.16	71.2

Tablo 7. Firma başına ortalama sabit sermayeye yapılan ilaveler (Dolar) [9]

	1985-1995	1996-1998
İstanbul	582591	1410317
Türkiye	402636	818068

1985 yılında %2.3 den 1995 yılında %3.8'e çıktığı görülmektedir. Bu dönemde daha çok ikinci el makineye⁴ yatırım yapılmış olmasına rağmen, katma değerdeki artışın önemli bir nedeni, artan yeni firma ve çalışan sayısı ile birlikte katma değer içerisinde ücretlerin payının artmasıdır.

Bu sektörde, 1985-1995 yılları arasında Türkiye genelindeki büyük firmaların istihdamında çok az bir artış varken ve İstanbul'da istihdam düşüyorken, küçük firmalarda İstanbul ve Türkiye örneğinde %50'nin üzerinde istihdam artışı söz konusudur. Aynı dönemde imalat sanayiindeki küçük firmalardaki istihdam artışı %17.1'dir. Sektördeki küçük firmalardaki bu istihdam artışı, küçük firma sayılarında görülen hızlı artışla ilişkilidir.

Yine İstanbul'daki küçük firmaların durumunun da Türkiye'den farklı olduğu görülmektedir. Bu sektörde tüm Türkiye'deki küçük firmalarda bir küçülme varken, İstanbul'daki küçük firmaların büyüdüğü görülmektedir. İstanbul'daki küçük firma ölçeklerini İstanbul pazarının büyüklüğünün olumlu olarak etkilediği düşünülebilir.

Kısacası, sektörde büyük firmaların yeni teknolojileri kullanarak, küçük firmaların ise daha az yatırım gerektiren ikinci el makinelere dayalı teknoloji değişikliği ve yoğun işgücü kullanımı ile yeniden yapılandıkları izlenmektedir.

6. MEKANSAL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ

Yeni teknolojilerle gerçekleşen yeniden yapılanma sürecinin bir boyutunu da sektörün mekansal yapısında meydana gelen dönüşümler oluşturmaktadır. Bu dönüşümün en temel özelliğinin, İstanbul örneğinde olduğu gibi, firmaların merkezi alanlardan uzaklaşmasıyla gerçekleşen desantralizasyon süreci olduğu görülmektedir.

Yeniden yapılanma öncesi daha çok tarihi İstanbul yarımadasında Cağaloğlu ve civarında konumlanan ve bir merkez sanayisi olarak bilinen basım ve yayın sektöründe yeni teknolojilerin kullanılmasıyla sağlanan verimlilik ve kalite artışlarıyla firmaların ve kapasitelerinin büyüdüğü ve daha entegre hale geldikleri görülmektedir. Firmalar arası sıkı girdi-çıkı ve fason ilişkilerinin yeni teknolojilerle sağlanan düşey entegrasyonla birlikte azaldığı ve bu firmalar için merkezi konumda ve birarada bulunmanın bazı gerekçelerinin ortadan kalktığı görülmektedir.

Bunun yanı sıra merkezi alanlarda yer alan sanayilerin dar alanlara sıkışıp kaldığı ve genişleme olanaklarının olmadığı, diğer bir deyişle yeni teknolojilerle

⁴ İstanbul Basım ve Yayın sektörüne uygulanan 35 firma anketinde, küçük firma sahiplerinin %93.2'si yatırımlarını ikinci el makinelere yaptıklarını ifade etmişlerdir.

sağlanan düşey bütünleşme ve buna koşut olarak kalite ve verimlilik artışlarıyla sağlanan yüksek kapasitedeki üretimi bu mekanda gerçekleştirme şanslarının olmadığı, ayrıca kent merkezlerinin en temel problemlerinden biri olan trafik sıkışıklığının mal giriş çıkışında problem oluşturduğu görülmektedir.

Ayrıca, bu desantralizasyon sürecinde, kamunun tarihi yarımada içerisinde sanayi kuruluşlarını yasaklayan kararı ve buna koşut olarak gerçekleştirilen sanayi siteleri uygulamalarının da öncü bir rol oynadığı ve önemli ölçüde yönlendirici olduğu görülmektedir. Topkapı I ve Topkapı II Matbaacılar Sitesi ile daha sonra etrafında bu sektörün en sermaye yoğun işletmelerini de çeken ve 1990 sonrasında basım ve yayın sektörünün bir üretim odağı haline gelen Massit Sanayi Sitesi bunların en iyi örnekleridir. Ayrıca, son yıllarda artan iletişim ve ulaşım olanakları ile birlikte büyük ve sermaye yoğun işletmelere (gazetelere) sağlanan teşvikler de bu desantralizasyon sürecini desteklemektedir.

Bunların yanı sıra, işgücü süreçlerinde yaşanan becerisizleşme süreci becerili işgücüne bağımlılığı azaltmakta, bu çerçevede becerili işgücünün bol bulunduğu merkezi alanlarda firmaların yer alması da önemini yitirmektedir. Becerili işçiye bağımlılığı azalan sektörde, ucuz ve becerisiz işgücünün (düz işçi) bol bulunduğu merkezi alan dışında, kent içinde ve çeperinde bulunan gecekondu ve gecekondu önleme bölgelerinin varlığı, diğer bir deyişle işgücü pazarının mekansal dağılım özellikleri, merkezden kent içindeki başka konumlara ve kent çeperlerine yönelen desantralizasyon sürecini desteklemekte ve bu süreçte Bakırköy, Zeytinburnu ve Küçükçekmece ilçelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Firmaların yeni mekansal konumlarına bakıldığında, %64'ünün şehir içinde, %28'inin şehir çeperlerinde ve %8'inin şehir dışında yer seçtiği görülmektedir. Bu durum merkez sanayilerinden biri olarak kabul edilen basım ve yayın sektöründe yeni teknolojilerle birlikte bu merkeze bağımlı yapının çözülmeye başladığı ve merkez alanlarından daha uzak konumlara doğru bir yer değiştirmenin gerçekleştiği görülmektedir. Yeni teknolojilerle birlikte fason ilişkileri azalan, üretim süreçlerinde düşeyde bütünleşen ve böylece daha büyüyen firmaların çoğunun merkezden uzakta ama büyük oranda halen kent içinde oldukları görülürken, kent çeperlerinin de önemli hale gelmeye başladığı izlenmektedir.

7. SONUÇ

1970'lerde yaşanan ekonomik kriz, artan küreselleşme ve uluslar arası rekabet, üretim sistemlerinin yeniden yapılanmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda 'yeni teknoloji kullanma' bu stratejilerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. 1985 sonrası İstanbul

Basım ve Yayın Sektörü'nde teknolojiye yapılan dikkate değer ölçüde yatırımlarla teknoloji değiştirmeye dayalı yeniden yapılanma döneminin başladığı görülmektedir. Bir taraftan ofset teknolojisinin sektörde tipo baskı tekniğinin yerini alması, diğer taraftan tasarım ve üretim aşamasında bu teknolojiyle bütünleşmiş bilgisayar sistemleri teknolojik yeniden yapılanmayı sağlamaktadır. Bu yeni sistemlerle üretimin hızı, kapasitesi ve maliyetinde önemli avantajlar sağlanmaktadır.

1985 sonrası sektörde yaşanan yeniden yapılanma ile birlikte, Türkiye genelinde sektördeki firma ve çalışan sayıları ile yıllık sabit sermayeye yapılan ek yatırımlarda imalat sanayinin oldukça üzerinde artışlar gerçekleşirken, yeni teknolojilerin sektör geneline çok fazla yaygınlaşmaması nedeniyle sektördeki katma değer ve verimlilik artışlarının 1985-1995 yılları arasında imalat sanayi sektörünün altında kaldığı görülmektedir. Yeni teknolojilerin yüksek ekonomik riskinin olması, bu yatırımların maliyeti, sektördeki becerili işgücü açığı, firmaların organizasyon yapılarının uygun olmaması ve oldukça değişken talep yapısı gibi faktörler nedeniyle yeni teknolojilere dayalı yeniden yapılanmanın sektör geneline çok fazla yayılmadığı ve sınırlı kaldığı görülmektedir.

Sektörde yeni teknolojilerin kullanılmasıyla büyük ve küçük firmalar arasındaki farklılıkların açıldığı ve daha kutuplaşmış bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Büyük firmaların daha büyüdüğü, küçüklerin daha küçüldüğü, büyük ve küçük firmaların verimlilikleri ile yatırımlardan aldıkları paylar arasındaki farkların açıldığı izlenmektedir. Yeniden yapılanma sürecinin İstanbul ve Türkiye genelinde de etkilerinin oldukça farklılaştığı görülmektedir. İstanbul'daki firmaların büyüklüklerinin ve verimliliklerinin yüksek olduğu, daha dinamik oldukları ve daha fazla teknoloji değişikliğine gittikleri izlenmektedir.

1985 sonrasında küçük firmaların da büyük firmalar gibi daha kapital yoğun hale geldikleri ancak büyüklerden farklı olarak yeni teknolojiler yerine ağırlıklı olarak ikinci el makinelerle yatırım yaptıkları görülmektedir. Her ne kadar imalat sanayi küçük firma yatırımları içinde sektörün payı 1985-1995 yılları arasında büyüyor ise de aynı yıllar arasında sektördeki küçük firmaların toplam yatırımlar içerisindeki payı giderek düşmektedir. Kısacası, sözkonusu yatırımlardan en fazla pay alanların ve bu payı giderek artanların teknoloji değişikliğine giden büyük firmalar olduğu görülmektedir.

Yine 1985-1995 yılları arası büyük firmalardaki istihdamda sektörde ya çok sınırlı bir artış (Türkiye) veya düşüş varken (İstanbul), küçük firmaların istihdamında hem Türkiye hem de İstanbul özelinde %50'nin üzerinde artış sözkonusudur. Sektörde küçük

firmalardaki bu istihdam artışı büyük ölçüde küçük firma sayılarındaki hızlı artışla ilişkilidir.

Tüm sektör genelinde firma ve çalışan sayıları artarken, Türkiye genelinde büyük firmalarda yeni teknolojilerle birlikte çok sınırlı bir istihdam yaratıldığı, firma sayılarında da önemli oranda düşüşlerin olduğu görülmektedir. İstanbul'daki büyük firmaların sayılarındaki azalma Türkiye örneğine benzer bir görüntü ortaya koyarken, Türkiye örneğinden farklı olarak, İstanbul'da istihdamın artmayıp azaldığı görülmektedir. Katma değerdeki büyük bir artış durumunda bile istihdam kaybının olması, yeni teknolojilerin işgücü azaltan etkisi ile bazı yeni yatırımların mevcut üretim teknolojisiyle yer değiştirilerek gerçekleştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Aradaki farklar kapanma eğiliminde olmasına rağmen, İstanbul'daki büyük firmaların verimlilik düzeylerinin ve firma büyüklüklerinin Türkiye'deki aynı sektördeki firmalardan yüksek olduğu görülmektedir. Son yıllarda firma başına ortalama sabit sermayeye yapılan ek yatırımlarda zaten yüksek olan İstanbul'un payının giderek artması İstanbul'daki firmaların daha dinamik olduklarını ve daha fazla teknoloji değişikliğine gittiklerini göstermektedir.

Diğer taraftan sektörde Türkiye'deki küçük firmalarda bir küçülme varken, İstanbul'da küçük firmaların büyüdüğü görülmektedir. Burada İstanbul pazarının büyüklüğünün küçük firma ölçeklerini olumlu olarak etkilediği düşünülebilir.

Kısacası, sektörde genel olarak büyük firmaların yeni teknolojiye dayalı olarak yatırım yaparak, küçüklerin ise ikinci el makinelerle yatırımlarını gerçekleştirerek ve işgücünü yoğun kullanarak yeniden yapılandıkları görülmektedir. Sektörde yeni teknoloji kullanımıyla yüksek kalite ve verimlilik artışları elde edildiği, artan kapasite artışlarıyla büyüyen ve düşeyde bütünleşen firmaların merkez alanlarından uzaklaşmasıyla gerçekleşen bir desantralizasyon süreci yaşadıkları görülmektedir. Bu yer değiştirme sürecinde birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir. Merkezi konumda ve birarada bulunma gerekçelerinin ortadan kalkması, merkez alanlarındaki yer darlığı, genişleyememe ve trafik problemlerinin yanı sıra kamunun tarihi yarımada içerisinde sanayi kuruluşlarını yasaklayan kararı ve buna koşut olarak gerçekleştirilen sanayi siteleri uygulamalarının önemli ölçüde yönlendirici olduğu görülmektedir. Ayrıca, becerili işgücüne bağımlılığı azalan sektörde ucuz ve becerisiz işgücünün bol bulunduğu alanların (gecekondular ve gecekondu önleme bölgeleri), diğer bir deyişle işgücü pazarının mekansal dağılım özelliklerinin desantralizasyon sürecini desteklediği görülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Massey, D. Meegan, R. **The Anatomy of Job Loss**, Methuen, London, 1982.
2. Erdoğanaras, F. **Labor Market Transformation in Technologically Renewed Firms: Printing and Publishing Sector in Case of İstanbul**, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002.
3. Lipietz, A. 'New Tendencies in International Division of Labor: Regimes of Accumulation and Nodes of Regulation', A.J. Scott, M. Storper (eds.), **Production, Work and Territory**, Allen Unwin, London, 16-35,1986.
4. Storper, M., Scott, A.J., 'Production, Work and Territory: Contemporary Realities and Theoretical Tasks', A.J. Scott, M. Storper (eds), **Production, Work and Territory**, Allen Unwin, London, 3-15, 1986.
5. Tickell, A. Peck, J.A., 'Accumulation, Regulation and The Geographies of Post-Fordism: Missing Link in Regulationist Research', **Progress in Human Geography**, 16, 2, 190-218, 1992.
6. Kabacalı, A., **Türkiye'de Matbaa Basım ve Yayın**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000.
7. DİE, 1995-1997 Yılları İmalat Sanayi Teknolojik Yenilik Faaliyetleri Anket Sonuçları, **Haber Bülteni**, 1999.
8. Duran, O., **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayi**, Cem Ofset, İstanbul, 1998.
9. DİE, **Sanayi İstatistikleri:1927,1964,1970-1997**, Ankara.